

BOLALARGA NISBATAN ZO‘RAVONLIKSIZ HAYOT YARATAYLIK!*Ne‘matova Gulchehra Zohirovna**Samarqand viloyati Paxtachi tumani 12-umumiy**o‘rta ta‘lim maktabi amaliyotchi psixologi***ANNOTATSIYA**

Shuni hisobga olish kerakki, ruhiy zo‘ravonlikning har bir ko‘rinishi to‘g‘ridan-to‘g‘ri jinoyat sifatida baholanmaydi. Masalan: janjal paytidagi bir martalik og‘zaki haqoratni hissiy zo‘ravonlik namunasi sifatida, jinoiy harakat sifatida tasniflash mumkin emas. Ushbu hodisa tizimli ravishda o‘zini namoyon qilishi kerak, jabrlanuvchining psixologik va hissiy barqarorligiga sezilarli darajada ta‘sir qiladi va buzadi, u ta‘sir ko‘rsatadigan shaxsga to‘liq bog‘liq bo‘ladi. Shu boisdan ham zamonaviy jamiyatda ruhiy zo‘ravonlik muammosini hal qilish eng dolzarb va zarur vazifalardan biri.

***Kalit so‘zlar:** tazyiq, ruhiy holat, tushkunlik, psixik jarayonlar, muloqot, ong, tafakkur, mulohaza, zo‘ravonlik.*

KIRISH

Bolalarga nisbatan sodir etiladigan zo‘ravonlik turlari bo‘yicha MDH davlatlarida xususan yevropa mamlakatlarida ham tadqiqotlar o‘tkazilib, zo‘ravonlikning tarqalish qamrovi kengligi to‘g‘risida xulosalar berilgan. Shu tadqiqotlar asosida bolalarga nisbatan shafqatsiz muomalani oldini olish masalalari bo‘yicha xalqaro standartlar va uslubiy tavsiyalar, maktabda va oiladagi shafqatsiz muomalani oldini olish bo‘yicha dasturlari ishlab chiqildi va tatbiq etildi. Adabiyotlarda ta‘kidlanganidek, ruhiy azoblash ham jismoniy azoblash singari inson organizmini ishdan chiqishigacha olib kelishi mumkin. Chunki, bu azob insonning eng kerakli bo‘lgan organizmi, ya‘ni uning ruhiy holatini buzulishiga olib keladi.

Tahlillarga qaraganda, shaxsdagi ruhiy zo‘riqish holatlari ko‘pincha insonning o‘z joniga qasd qilishiga sabab bo‘ladi. Statistik ma‘lumotlarga qaraganda bir yilda dunyoda 1 mln. 100 mingga yaqin odam o‘z joniga qasd qiladi. Bolalikdagi tazyiq va zo‘ravonlik ko‘pincha shaxsiyatning og‘ir buzilishlarining paydo bo‘lishi va kattalarda ruhiy kasalliklarning rivojlanishi uchun xavf omillari bo‘lib xizmat qiladi. Agar bola oilada zo‘ravonlikni boshdan kechirgan bo‘lsa, unda "nuqsonlar kompleksi" rivojlanishi mumkin. U yolg‘izlikka, xayolparastlikka, shuningdek, tajovuzkorlik va g‘ayrioddiy xatti-harakatlarga moyil. Shu bilan birga, tajovuz boshqalarga ham, o‘ziga ham qarshi qaratilgan bo‘lishi mumkin.

Bolalikda sodir bo'lgan jismoniy, jinsiy va psixologik (yoki hissiy) zo'ravonlik tufayli bir nechta muhim uzoq muddatli travmatik oqibatlar bo'lishi mumkin. Ushbu travmatik oqibatlar kattalar hayoti davomida affektiv buzilishlar, travmadan keyingi stress buzilishlari, giyohvandlik xatti-harakatlari, ovqatlanish buzilishi va boshqalar shaklida namoyon bo'lishi mumkin.

Selmani-Bakiuning fikricha, "oila har qanday jamiyatning eng muhim ustunlaridan biridir. Har bir bola o'z g'amxo'rligi va funksional va sog'lom oilada o'sishi, hissiy va intellektual salohiyatini rivojlantirish, sog'lom va hurmatli shaxs bo'lib ulg'ayish huquqiga ega. Oilaning huquq va majburiyatlari bolaning ushbu huquqidan, demak, bolaning ota-onasi bilan yashash huquqidan va ota-ona huquqlari ota-onaning o'z majburiyatlarini mas'uliyat bilan amalga oshirish orqali farzandi uchun munosib va sog'lom oilaviy hayotni ta'minlash majburiyatidan kelib chiqadi". Oilaning ichki dinamikasi bolaning keyingi rivojlanishiga ham ijobiy, ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Zamonaviy jamiyatda zo'ravonlik faqat ijtimoiy nochor oilalarda sodir bo'ladi, degan tushuncha mavjud. Biroq, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki oilaviy zo'ravonlik madaniy, diniy, ijtimoiy, huquqiy va iqtisodiy jihatlaridan qat'i nazar, jamiyatning barcha sohalarida sodir bo'ladi. Zo'ravonlik buzilishlarni keltirib chiqaradi va bolaning shaxsi rivojlanishining barcha darajalariga, uning hissiy va kognitiv sohalariga, shuningdek, xatti-harakatlariga ta'sir qiladi. Oilaviy hayotning salbiy jihatlaridan biri bu oiladagi mojaroga bolalarning guvohi yoki uning qurboni bo'lishidir".

Ba'zi tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, oiladagi zo'ravonlik bolalar duchor bo'lishi mumkin bo'lgan eng halokatli zo'ravonlikdir. Bolalar har doim zo'ravonlik va zo'ravonlik qurboni bo'lmaydi. onasiga, oilaning kichik a'zolariga nisbatan zo'ravonlik guvohi bo'ladi. Bunday sharoitda psixologik travma bolaning o'zi zo'ravonlik ob'ektiga aylanganidan ko'ra kuchliroq bo'lishi mumkin. Oiladagi zo'ravonlik travmatik hodisami yoki yo'qmi, aniq emas, chunki bolalarga nisbatan zo'ravonlik va oiladagi zo'ravonlikni qamrab oluvchi turli xil voqealar mavjud. Oiladagi zo'ravonlik kamida bir oila a'zosining jabrlanuvchi, ikkinchisi jinoyatchi sifatidagi jismoniy yoki hissiy tajovuzni o'z ichiga oladi.

Tadqiqotchilar oiladagi zo'ravonliklar ruhiy hukmronlik ta'siri ostida sodir etilishini va ularga xos bo'lgan xususiyatlarni asoslashga harakat qilishgan. Zo'ravonlik shaxsning ruhiyatiga turli usullar bilan ta'sir ko'rsatish, ruhiy zo'riqishni keltirib chiqarib shaxsning sha'ni, qadrqimmati va erkinligini cheklashga qaratilgan xatti-harakatlarni sodir etishdir.

Ruhiy zo'ravonlik ko'pincha tahdid qilish, haqoratlash, kamsitish, zulm qilish shaklida namoyon bo'lib, oilada voyaga yetmanganlarning ruhiy salomatligiga jiddiy ta'sir ko'rsatuvchi qonunga xilof hatti-xarakatlar sodir etishda namoyon bo'ladi.

Fikrimizcha, oilada bolalarlarga nisbatan ruhiy zo‘ravonlik sodir qilinganida kattalar uning ruhiyatiga qattiq ta’sir etishning salbiy oqibatlarini anglab yetishmaydi. Vaholanki, oilada arzimagan turli bahonalar bilan kattalarning bolalar oldida nizoli holatlarni keltirib chiqarishi ularning oilaviy-maishiy zo‘ravonlikdan jabrlanishi ehtimolini kuchaytiradi.

Mazkur hatti-harakatlar orqali bolalarni tarbiyalash jarayonida zo‘ravonlikni «urf-odatga asoslangan» odat normalari yoki «tarbiya» berish usuli deb qarash insonni xo‘rlovchi va kamsituvchi muomala jarayoni hisoblanib, shaxsni jinoiy javobgarlikka tortilishiga olib keladi. Ruhiy zo‘rlik ishlatish deganda jabrlanuvchiga jismoniy zo‘rlik ishlatish, uning mol-mulkini nobud qilish, jabrlanuvchi sir saqlamoqchi bo‘lgan ma’lumotlarni oshkor etishi bilan tahdid qilish va boshqalarni tushunish lozim

Tadqiqotlarda ta’kidlanganidek, ruhiy zo‘rlik jabrlanuvchiga nisbatan jismoniy zo‘rlik ishlatish, mol-mulkini nobud qilish yoki zarar yetkazish va jabrlanuvchi sir saqlanishini istagan ma’lumotlarni oshkor etish va qo‘rqitish shaklida sodir etiladi

Tadqiqotlarimiz shuni ko‘rsatmoqdaki, ruhiy zo‘ravonlik asosan quyidagi ko‘rinishlarda bo‘ladi:

- a) shaxsning sha’ni va qadr-qimmatini kamsitish;
- b) shaxsning ruxiyatga ta’sir etish;
- v) haqorat yoki tuhmat qilish;
- g) doimiy tanqid qilish, qo‘rqitish;
- d) qarindosh urug‘lar orasida sharmanda qilish va h.k.

Bolalarning oiladagi ruhiy zo‘ravonlikka yuqorida berilgan ta’riflardan kelib chiqib uning quyidagi belgilari mavjud deyish mumkin:

- a) ruhiy tazyiq har doim insonga qarshi qaratilgan bo‘ladi;
- b) ruhiy tazyiq insonga, uning ixtiyoriga zid ravishda sodir etiladi;
- v) ruhiy tazyiq o‘zganing ruhiyatini ezish, qiynash orqali uning sog‘lig‘iga jiddiy salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

XULOSA

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, bolaga nisbatan ruhiy zo‘ravonlik ko‘p hollarda qo‘rqitish (tazyiq o‘tkazish, qiynash, jabr-zulm qilish, qo‘rqitish, o‘ziga qaram qilish) shaklida sodir etiladi. Ruhiy zo‘ravonlik shaxsning «ixtiyoriga zid» harakatlarni amalga oshirish yoki «tazyiq o‘tkazish» maqsadlarida sodir etilishi mumkin. Oiladagi zo‘ravonliklarning ko‘p qismi ruhiy zo‘ravonlikni tashkil etadi. Bugungi kunda mamlakatimizda bolalarni himoya qilish va zo‘ravonlikning barcha turlaridan ularni himoya qilish bo‘yicha dasturlar ishlab chiqilmoqda. Chunonchi kodeksning 67-moddasida bolaning himoyalaniishga bo‘lgan huquqi mavjudligi ko‘rsatilgan. Bola o‘z huquqi va qonuniy manfaatlarini himoya qilish huquqiga ega. Bola ota-onalari (ularni o‘rnini bosuvchi shaxslar) tomonidan suiiste’mollikdan himoyalaniish huquqiga ega. Bolaning huquqi va qonuniy manfaatlari buzilganida, shu jumladan, ota-onalar

(ulardan biri) tomonidan bolani tarbiyalash, ta'lim berish bo'yicha majburiyatlari munosib darajada bajarilmaganida yoxud ota-onalik huquqlarini suiiste'mol qilganda bola o'z huquq va qonuniy manfaatlari himoya qilinishini so'rab, vasiylik va homiylik organiga, o'n to'rt yoshga to'lganidan keyin esa, mustaqil ravishda sudga murojaat qilish huquqiga ega. Bolaning hayoti yoki sog'lig'iga xavf tug'ilganligidan, uning huquq va qonuniy manfaatlari buzilganligidan xabardor bo'lgan shaxslar bu haqda bola ayni paytda yashab turgan joydagi vasiylik va homiylik organiga ma'lum qilishi shart. Shunday ma'lumotlarni olgach, vasiylik va homiylik organi bolaning huquq va qonuniy manfaatlari himoya qilish yuzasidan zarur choralar ko'rish shart. O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksida: bolaning o'z fikrini ifodalash huquqi (68-modda); ota-onaning bolalarga ta'limtarbiya berishga oid huquq va majburiyatlari (73-modda); bolalarning huquq va manfaatlari himoya qilish bo'yicha ota-onaning huquq va majburiyatlari (74-modda) va boshqa moddalar ham yozib qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014 yil 22 sentyabrdagi 269-son qarori bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasida vasiylik va homiylik to'g'risida"gi Nizomida zo'ravonlik va beparvo muomalaga duchor bo'lgan bolalarga nisbatan vasiylik va homiylik organlarining quyida ko'rsatilgan vakolatlari ko'rsatilgan:

- bolaning hayotiga yoki sog'lig'iga bevosita tahdid paydo bo'lgan hollarda uni ota-onasidan yoxud ota-onasining o'rnini bosuvchi shaxslardan olib qo'yish choralari ko'radilar; – ota-onalar va bolalar o'rtasida kelishmovchiliklar paydo bo'lgan hollarda bolalarning huquqlari va manfaatlari himoya qilish uchun vakil etib tayinlanadilar;

- belgilangan tartibda ota-onalik huquqidan mahrum qilish to'g'risida da'vo taqdim etadilar, sudlarda ota-onalik huquqidan mahrum qilish yoki ularning huquqini cheklash to'g'risida, shuningdek, ota-onalik huquqlarini tiklash to'g'risidagi ishlar ko'rib chiqilayotganda ishtirok etadilar.

- bola olib qo'yilganda vasiylik va homiylik organi tezda prokurorni xabardor qilishi, bolani vaqtincha muayyan yerga joylashtirishi va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organining bolani olib qo'yish haqidagi dalolatnomasi chiqarilgandan keyin yetti kun mobaynida otaonani ota-onalik huquqidan mahrum qilish yoki ularning ota-onalik huquqlarini cheklash haqida sudga da'vo bilan murojaat etishi shart;

- bolani olib qo'yish va uni boshqa shaxsga (shaxslarga) berish bilan bog'liq ishlar bo'yicha sudning qarorlarini majburiy tartibda ijro etish vasiylik va homiylik organi va bola tarbiyalashga berilayotgan shaxs (shaxslar)ning majburiy ishtirokida, zarur hollarda esa — ichki ishlar organi vakili ishtirokida amalga oshirilishi lozim.

Hozirgi vaqtda oiladagi zo'ravonlik masalasini oldini olish va himoya qilishni tartibga soluvchi qonunni ishlab chiqish haqida gap ketmoqda. Fikrimizcha oiladagi

zo‘ravonlik masalasini tartibga soluvchi qonun doirasida bolalarga nisbatan sodir etilayotgan zo‘ravonliklarni farqli jihatlarini inobatga olgan holda bolalarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlikni oldini olish va ularni himoya qilish to‘g‘risida qonun qabul qilish maqsadga muvofiq sanaladi. O‘z navbatida, biz ruhiy zo‘ravonlik kabi harakatni aniq tavsifini ishlab chiqish va tegishli qonun xujjatlariga tatbiq etishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. L. Kim, D. Isayeva, S.X. Tadjiyeva, D.G. Sobirova – Bolalar va oilalar bilan ijtimoiy ish amaliyoti kursi boyicha xrestomatiya, Toshkent 2012.
2. X. Vohidov – Din va jamiyat. Oila mustahkamligi yo‘lida, Toshkent Islom Universiteti nashriyoti 2021.
3. Ziyo.net materiallari